

Калина Ганева¹

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВОТА
ПРЕД СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ УЧИТЕЛ
(теренно изследване)²

Въвеждане в проблематиката на изследването

В контекста на съвременното общество, българското образование е изправено пред много предизвикателства. От една страна е Законът за народната просвета, който от 1991г. година насам, подлежи на непрекъснати частични изменения и допълнения, както и новият Закон за предучилищното и училищно образование, който е приет едва в края на 2015г. Дълго отлаганото предприемане на категорични действия за осъществяването на реформа на образователната система би могло да се тълкува като неприоритетен ресурс в политиката на правителствата.

От друга страна съществуват и редица социални и икономически проблеми, които пряко влияят върху качеството на образованието в България. Липсата на поминък в по-малките населени места в страната и безработицата принуждават хората да мигрират към по-големите градове. Така обезлюдяването довежда след себе си до закриване на училища и ограничава достъпа до образование на децата от по-бедни семейства и региони. Преждевременното отпадане от училище до известна степен се дължи и на невъзможността на родителите финансово да обезпечат обучението на децата си. Тенденцията към застаряване на населението в България също оказва влияние върху образователна система като се отразява върху високата средна възраст на учителите и преподавателите и съответно до намаляване притока на млади педагози. Отливът на млади кадри е също комплексен – освен застаряващото население, като проблем се наблюдават ниското заплащане на труда на педагозите, липсата на авторитет на учителската професия в обществото, както и емиграцията на млади и перспективни хора в чужбина.

¹ Докторант по социология, НБУ.

² Проведеното теренно изследване е част от магистърската ми дипломна работа на тема „Интегрирането на информационни технологии в българската образователна система. Нагласи и тенденции.“ към Департамент „Философия и социология“ на НБУ, юни 2014г.

Икономическата криза в световен план също оказва влияние върху адекватното финансиране на образованието.

Настъпилите промени в политически, икономически, социален и културен план след 1989г., довеждат до трансформации в ценностните възприятия на хората. Получаването на образование вече не е приоритет нито за родителите, нито за техните деца (Гълъбов 2008). Училището загубва позициите си на дисциплинираща и възпитателна институция. Постепенно се увеличава процентът на преждевременно отпадащи от училище деца, което повишава притеснителните нива на неграмотност и намалява шансовете на тези млади хора за социално интегриране и включване в легалния пазар на труда, а това проектира слаб икономически растеж и ниско качество на живот, индикатори, определящи ръста на развитие на страната - развита, развиваща се или неразвита.

Така представената картина на образователната система в България показва, че тя не е самостоятелен орган, който може да функционира сам. Напротив, тя е част от социалната система и като такава, тя е в непрекъснати взаимоотношения с други области от „организма“. И в действителност, ако си представим държавата като организъм, състоящ се от различни органи, то може да използваме метафората, че когато един от тях се инфектира и разболее, това автоматично се отразява на други части от тялото.

Едновременно с това трябва да се вземе под внимание, че живеем в глобален свят, в който промените се случват изключително бързо, в който обменът на хора, стоки и услуги се осъществява свободно, благодарение на развиващите се информационни и комуникационни технологии, в който националната държава е отживелица, а постнационалните констелации са факт. България е част от европейската общност и като такава, тя трябва да следва общоприетите стратегии за развитие.

Целта на настоящото изследване е да проследи до каква степен информационните и комуникационни технологии се използват като метод на преподаване в столичните училища. За реализацията на поставената задача, са проведени интервюта с учители. Вниманието е насочено именно върху тези социални актьори поради няколко причини. На първо място те трябва да умеят да работят с информационни и комуникационни технологии. Второ, те са тези, които ще ги използват като метод на преподаване и поради липсата на строго зададени правила от страна на министерството, учителите трябва да преценят до каква степен могат да ги прилагат, в какво съотношение да бъдат с

традиционните методи и какъв ефект имат те върху обучението на учениците. На трето място, преподавателите са тези, които имат пряко наблюдение върху влиянието на новите технологии спрямо децата, техните оценки, присъствие, интерес.

Фокусът на настоящата работа пада върху проведеното изследване, което включва петнадесет полуструктурирани дълбочинни интервюта. Учителите, взели участие в изследването, са на принципа на отзовалите се и са от масови гимназии от районите Средец (127 СОУ „Иван Николаевич Денкоглу“), Оборище (18 СОУ „Уилям Гладстон“), Лозенец (21 СОУ „Христо Ботев“), Красно село (19 СОУ „Елин Пелин“), Възраждане (30 СОУ „Братя Миладинови“), Триадица (121 СОУ „Георги Измирлиев“), Илинден (3 СОУ „Марин Дринов“), Студентски (55 СОУ „Петко Каравелов“), Младост (81 СОУ „Виктор Юго“), Подуяне (95 СОУ „Проф. Иван Шишманов“), Люлин (40 СОУ „Луи Пастьор“), Надежда (15 СОУ „Адам Мицкевич“)³. Респондентите са учители по География, Свят и личност, Биология, Химия, Физика, История, Български език и Литература, Английски език, Немски и Норвежки език, Математика, Изобразително изкуство. Принципът, по който са избрани училищата, е такъв, че те да са средни общообразователни и да са по едно от всеки административен район в София, с цел търсене на по-голяма представителност. Не може да има „участник“ от всеки квартал, тъй като в някои квартали има само основни или частни училища.

За целта на изследването е необходимо да се направят няколко методологически уточнения. Фокусът е върху въвеждането на информационните и комуникационни технологии (ИКТ) като метод в образованието, но нито ще се прави опит за измерване влиянието им върху знанията и успехите на учениците⁴, нито ще се поставя за задача сравняването на ситуацията в различните училища, тъй като не всички разполагат с еднаква материална база, няма стандартизирани изисквания за използването на ИКТ, а също нивото на компютърна грамотност и възможности на преподавателите и/или

³Звъненето и уреждането на интервю по телефона не сработи като метод, затова се направи списък със случайно избрани, масови училища по райони и на място се осъществява контакт с директорите и учителите.

Друг проблем, който се появи в хода на изследването са кратките разговори, които са проведени с някои от преподавателите. Това се дължи главно на две причини. Първата е, че по-голямата част от интервютата са проведени на място, в училище, и поради тази причина някои от преподавателите бързат. Другият фактор е притеснението, което изпитват (освен бързането), което навярно се дължи на факта, че са записвани, въпреки уверението, че интервютата ще бъдат анонимизирани, няма да бъдат публикувани никъде и са единствено за целта на изследването. Това заключение се прави, защото в три от случаите, след спирането на диктофона, учителите започват да говорят много повече. Поради тази причина, по молба на някои учители, не се прилагат цялостно транскрибирани интервюта, а само части от тях.

⁴ Статистическият център към ЮНЕСКО има разработена методология за измерване влиянието на ИКТ в образованието с помощта на формула.

учениците понякога до голяма степен се различават. Навлизането на информационни и комуникационни технологии в процеса на обучение в България е сравнително скорошно явление, но вече налагащо се като тенденция. По тази причина се изследват нагласите на учителите към ИКТ – как ги възприемат, смятат ли, че са метод, който им помага и улеснява при преподаването, какви са плюсовете и минусите им. Също така се проверява дали има зависимост между „успешните практики“ при работа в клас и използването на ИКТ. Като „успешни практики“ ще се разглеждат методи, които учителите използват в час и които ангажират вниманието на учениците. Основният признак, според който са разделени преподавателите, е според предметите, по които преподават. Така се оформят три групи – на „математиците“, на „хуманитаристите“ (учители по История, География, Български език и Литература, Чужд език, Човека и обществото и Изобразително изкуство) и на водещите природни науки (Физика, Химия, Биология). Методологическите допускания, които са направени, се отнасят до привилегированата гледна точка само на учителите, които използват различни методи и инструменти за привличане вниманието на учениците към преподаваните нови знания. Очаква се също в дълбочинните интервюта да бъдат засегнати теми, свързани с проблеми в образователната система.

Нагласи на учители към използването на информационни и комуникационни технологии в час

Интерактивни дъски и мултимедия

Под информационни и комуникационни технологии се разбират „интерактивни дъски, мултимедийни проектори, настолни и преносими компютри, компютърни терминални решения, таблети и друг специализиран хардуер и софтуер“⁵

От петнадесет интервюта, три са с учители по математика⁶ (81 СОУ, 21 СОУ и 18 СОУ) като всеки от тях много рядко използва информационни и комуникационни технологии. Целта, с която добавят мултимедия в часовете е, за да покажат на учениците как изглеждат различни многоъгълници, пирамиди, паралелепипеди и други геометрични фигури. Друга възможност, която новите технологии предлагат в този вид часове е да

⁵ [http://internet.mon.bg/ikt/2014np_pril9_IKT%20\(2\).pdf?m=1](http://internet.mon.bg/ikt/2014np_pril9_IKT%20(2).pdf?m=1) Национална програма „Информационни и комуникационни технологии (ИКТ) в училище“.

⁶ Едното интервю е проведено с учителка по физика, която преподава и по математика, а в друго участват две математички.

бъде демонстрирано как се променя височината на един триъгълник, когато той променя дължината на страните си. В аритметиката обаче приложението е „много по-ограничено“. Изказват и твърдението, че „математиката не създава много възможности за мултимедийни изяви“ и споделят безпокойството си, че не могат да използват дигиталната образователна платформа „Мудъл“, поради несъобразени с нуждите и спецификите на предмета функции. Единственото, за което може тя да бъде използвана е за комуникация между учители и ученици и споделянето на връзки, които да препратят децата към сайтове със задачи. Невъзможността да бъдат прилагани нови технологии в часовете по математика вероятно се дължи на липсата на разработен продукт, който да е в помощ на преподавателите, какъвто е случаят с децата в начален курс, които използват JumpMath, Jumpido, Envision.

Една учителка от 81 СОУ и две от 18 СОУ, които са на различна възраст, дават обяснението, че „математика се учи с лист и химикал“ и че децата разбират една задача, когато учителят изпише пред тях на дъската нейното решение. От разказите на интервюираните преподаватели се разбира, че техните часове протичат по традиционния начин с проверка на домашната работа, разяснения по неясни въпроси и преминаване на следващия урок, в който към всяка нова теорема и формула трябва да има поне по една задача. Тук като извод може да се изведе, че причината, поради която „математиците“ прилагат ИКТ, е необходимостта да *визуализират* как промяната на определени параметри изменя формата на дадена геометрична фигура.

Ситуацията при „хуманитаристите“ е по-различна. Те са от осем различни гимназии⁷ и предметите, които се включват са по-разнородни. Тази група учители е разделена на две – на лингвистите и на не-лингвистите. Необходимо е такова уточнение, тъй като ученето на езици предполага усвояването на граматиката и спецификите на дадения език и за да бъдат използвани интерактивни методи и нови технологии, се изисква специализирано знание и оборудване. От направеното проучване само един преподавател (30 СОУ) използва възможностите на интерактивната дъска като на нея учениците излизат, подчертават думи, свързват ги в изречения и участват активно в процеса на учене. От всички интервюта има още четирима учители, които казват, че в техните гимназии, колегите им по Английски език, определяни като млади, активно използват интерактивна дъска и електронни учебници. Може да се твърди, че в този

⁷ Една от гимназиите не разполага с необходимата материална база. Този случай и още един, ще бъдат разгледани по-късно.

случай възрастта и инициативността са определящи при употребата на подобни методи на обучение, а не само финансовото състояние на училищата, тъй като във всички разгледани случаи интерактивните дъски са или дарение, или са закупени със средства, спечелени по проект – но само четири от гимназиите разполагат с такъв вид оборудване. За разлика от учителите по Английски език, един млад преподавател по Немски и Норвежки език (19 СОУ), много рядко прибегва до нови технологии. Той залага на традиционния метод на обучение като съчетава теорията с практика, но понякога му е нужно да „разчупи“ часовете. Това става с четенето на текстове с актуална тематика и с въвеждането на лекции по „странознание“, за да запознае децата с факти за съответната държава. В тези случаи той им изнася презентация с помощта на Power point или им пуска филм като казва, че това е „много добра възможност за онагледяване на учебния материал“ и го използва „чисто визуално да го видят, а не че са празни приказки и че ги лъжа“⁸. Учителят е в ситуация, в която трябва да „отвоюва парченца „информация“ от други пространства и да ги сплете под формата на мрежа от знание, за да улавя непрестанно флукуиращите способност за разбиране и внимание на ученика“ (Христов 2012: 76).

Две от учителките преподават по Български език и Литература (119 СОУ и 18 СОУ). Те споделят, че към традиционния метод на обучение, който включва урок по граматика, добавят и използването на нови технологии, което се състои в презентация на мултимедия. Основен аргумент за употребата на ИКТ е възможността да се включи „голяма част от нещата...нагледно чрез снимков материал“⁹ и да бъдат подчертани най-основните моменти от урока. Друга основна част в часовете е провеждането на беседа, която да провокира учениците да мислят, да анализират, да търсят и намират връзки. Тези дискусии са важни за учителите, тъй като освен развиването на критическо мислене у децата, могат да поемат в различна насока и да дадат нови идеи на самите преподаватели. Още една възможност, която дигиталните технологии предоставят, е обмена на информация. От нея се възползват младите филоложки, които чрез форум, електронна поща или Мудъл, освен че качват основни и допълнителни материали за учениците, осъществяват и извънкласна комуникация помежду си.

Групата на лингвистите инициира използването на презентации и употребата на интерактивни дъски по няколко основни причини: подреденост и нагледност на уроците, обучаване в презентационни умения, ангажиране вниманието на учениците.

⁸ Интервю 8

⁹ Интервю 10

При предметите История (55 СОУ) , Свят и личност (127 СОУ) и География (40 СОУ и 127 СОУ) употребата на ИКТ също среща свои съмишленици. Демонстрацията на разположението на бойни действия върху карта, оцветяването на различните родове армия, тяхното движение е възможно в часовете по История благодарение на интерактивна дъска. Прожектирането на филмчета и избирането на задачи и казуси пък се случва чрез електронния учебник, който се използва от учителката по Свят и личност. Демонстрирането на различни явления или географски обекти на децата също е неразделна част от часовете по География. И по трите предмета учениците имат поставени задачи да развият тема и да я презентират с мултимедия пред класа. При първия обаче се набляга на разговора и беседата, докато при втория също е важна комуникацията между учител и ученик, но е с по-голяма практическа насоченост. Там децата се „подготвят за живота“ като им се дават насоки как да се държат по време на интервю за работа, как да си намерят работа, как да си намерят жилище, как да теглят кредит и за какво да внимават. Включването на ролеви игри като метод на учене и развиване на различни знания и умения, също влиза в начина на преподаване и на трите учителки.

Напълно естествена изглежда употребата на нови технологии в часовете по Изобразително изкуство (30 СОУ), където с помощта на презентации се визуализира това, за което се говори – определена епоха с характерните за нея архитектура, художници, скулптори, най-известни творби. Децата участват активно в часовете, тъй като след въвеждането на основната информация, имат за задача по екипи да изготвят презентация по новата тема, която да представят пред класа. След това предстои дискусия като *„по този начин часът минава ангажиращо за всеки един, а не аз да заставам и да говоря отегчително и безкрайно“*¹⁰.

Третата група учители е тази на водещите по природни науки. При тях използването на ИКТ е допълнение към урока, *„естествена част от часа“*¹¹, тъй като им помага да онагледят процеси, явления и феномени, които иначе не могат да демонстрират на учениците. Това е наука, която трябва да показва, за да докаже определени закони. Когато един учител по химия или физика няма необходимите опитни постановки, то тогава на помощ идват новите технологии. Използването на презентация, достъпът до електронни уроци, виртуални лаборатории, симулативни лабораторни упражнения, помага на учителите да покажат това, за което се говори в урока. Преподавателите по Физика и

¹⁰ Интервю 7

¹¹ Интервю 3

Химия най-често посочват като източник на информация сайта Уча.се, както и Национален образователен портал, от където се използват вече разработени електронни уроци, които допълват материала от учебниците или го представят по по-лесен и достъпен за децата начин. Основен проблем, който учителите посочват, е превръщането на тези сайтове в платени, което затруднява свободното им използване от всички.

Начинът, по който преподавателите спечелват вниманието и интереса на учениците, е провеждането на опити и експерименти. Така абстрактната и непонятна за децата теория „оживява“ пред очите им:

P2: За да се създаде интерес, трябва да участва и омото.

P11: Те много обичат, ако по време на часа, освен прякото наблюдение на експеримент, имат възможност да се наблюдават и симулативни упражнения, които ги има в разработените електронни уроци.

P13: Във Физиката много опити се правят и почти всеки опит, който мога да демонстрирам, за съжаление вече няма толкова добри материални бази, но почти всеки опит, който показвам и с него доказвам явлението, закона, им става интересно и започват да учат Физика.

Интерактивни методи

Интересен е подходът на две млади учителки (40 СОУ и 15 СОУ), които са част от програмата „Заедно в час“. Едната от тях преподава География в Люлин и споделя радостта си, че нейният кабинет е оборудван с голям плазмен екран, на който тя да прожектира презентациите, които освен план на урока, съдържат и много снимков материал. Според нея тя няма как да не използва такава техника, защото предметът, който води, го изисква: „Задължително – те не могат да си представят как изглежда вулкан, какво е земетресение или тайфун“¹². Впечатление прави желанието за добре оборудван кабинет „със статив, който да е свързан с мултимедия“ и то се споделя и от двете респондентки по География (40 СОУ и 127 СОУ). Други иновативни и интерактивни методи, които младата учителка използва, са стратегически игри, изготвянето на цветни карти - климатични области, температури, валежи, а на по-големите дава проекти, които

¹² Интервю 4

сами трябва да решат какви да са и да ги представят под формата на презентация „*поскоро те да измислят как да го направят, защото искам да го взема от тях*“.

Учителката по Химия и опазване на околната среда преподава в Надежда. Тя споделя, че в кабинета ѝ няма необходимите технологии, за да направи презентация чрез мултимедия или да използва интерактивна дъска, въпреки наличието на такава, защото „*е заключена в един шкаф*“¹³. Материалната база на училището не е достатъчно добра: „*Ние ползваме трите медии, които са пълни. Примерно имаме един проектор, но няма към какво да се свърже, т.е. липсват някакви части от останалите комплекти*“¹⁴. Поради тази причина младата учителка е разработила екологичен проект, с който са спечелили техника „втора ръка“. Друга част от проекта е изграждането на баскетболно игрище и малка ботаническа градина като с идеи са ѝ помогнали нейните ученици:

P5: Ако аз им нямах доверие да ги включвам в някакви по-сериозни неща – на мен не ми пречи да ги включа и да ми дават идеи, но за тях това е нещо супер голямо, защото някой ги е включил в нещо.

Гласуването на доверие на учениците и ангажирането им с подобни занимания се оказва основен стимул за интерес и участие в процеса на учене. Други задачи, които учителката дава на децата, са възможност да проведат експеримент, какъвто те са видели или да организират клуб по Химия като трябва да измислят какво и как ще правят. Доверието и подкрепата на учениците са основен момент в обучението и възпитанието на едно дете:

P5: Интересно им е, че всичко зависи от тях. Те бяха страшно уплашени в първия момент...при тях навикът е толкова набиван, че ми беше много трудно да ги накарам, защото те бяха „за“, ама навичките им не бяха „за“. Те казват „Ние сме свикнали така“...Много е трудно да ги убедиш, че могат да се справят сами.

В този случай се вижда как интересът и вниманието са предизвикани не от използването на нови технологии в час, а от креативността на учителката да ги ангажира с различни задачи. Тя е успяла да стигне до незаинтересованите, които сега вече са „трансформирани“:

¹³ Интервю 5

¹⁴ Интервю 5

P5: Ние ги наричаме трансформирани. Това е този процент деца, които от началото на първата година са засилили интереса и посещаемостта си и дори са си засилили драстично успеха...дължи се на това, че ми имат доверие.

Информационните технологии също намират своето приложение в методите на младата учителка. Тя използва Фейсбук като начин за комуникация с децата, „защото е доста удобно“. В групата на всеки клас тя ги предупреждава за контролни, задачи, публикува и оценките им там. Действията и методите, които преподавателката използва, най-вероятно са мотивирани от отношението ѝ към ИКТ. Според нея е добре да ги има и като основно тяхно предимство посочва възможността за дистанционно обучение.

Десет от дванадесет, от попадналите в извадката гимназии, разполагат с необходимото оборудване, за да могат учителите да използват ИКТ в часовете си. Това са компютър, мултимедия, интерактивна дъска. Но не във всяко от тези десет училища може свободно да се използва техниката от всички поради недостатъчния ѝ брой. От разказите на интервюираните учители се разбира, че внедряването им като метод на преподаване е инициран от тях и/или от ръководството на съответното училище, но всеки преподавател сам решава до каква степен ще се възползва от тази възможност. Най-често ИКТ се използва в часовете, за да се придаде нагледност на уроците, да се визуализират различни процеси, да се ангажира вниманието на учениците, а също и децата да бъдат научени на презентационни умения.

В периферията

Като четвърта група се обособяват две училища – 3 СОУ, кв. Света Троица и 121 СОУ, кв. Гоце Делчев. Това са единствените две гимназии, попаднали в извадката, които не притежават необходимото оборудване, за да използват информационни и комуникационни технологии в часовете. Компютрите и мултимедията, с които разполагат, са част от кабинета по информатика. Вероятно тази ситуация се дължи на две причини. Първо, тези училища не получават достатъчно средства поради ниския брой на учениците в тях и второ, възможно е ръководството да не е заинтересовано и мотивирано да търси спонсори и/или да кандидатства по проекти като със спечелените финанси да бъде закупена техника. Последното твърдение е провокирано от разговор, проведен в 121 СОУ с три учителки – една по Руски език и две по Английски език. Те споделят, че заради възможността някой родител да си отзове детето, са принудени да занижат критериите си, което се отразява на работния процес. Те се фокусират повече върху проблеми, които

срещат в системата и причините за тях. От друга страна, учителката от 3 СОУ не споделя „отчаянието“ на колегките си. Тя разказа, че в часовете освен лекционна част има и казуси, които учениците трябва да решават, както и семинарни уроци, които децата разработват и след това провеждат дискусии, тъй като за нея приоритет са *„тяхното мнение, да споделят, да коментират, да разсъждават“*¹⁵. Учителката по Биология твърди, че е *„по-добре да имаме по-осъвременено образование – да работим с компютри, да има на всеки чин, с електронни уроци“* като *„методите няма да се нещо различно, но ще е тяхна самостоятелна работа – да ги научим да мислят, да тълкуват, да разсъждават“*¹⁶. Преподавателката е убедена, че целта, към която се стреми с беседите в час, а именно да научи децата да мислят и разсъждават, би могла успешно да се допълни като се осигури на учениците самостоятелна работа с компютър, с което те ще придобият умения да тълкуват и анализират.

Ако изхождаме от тезата на Жил Делюз, че се намираме в своеобразен преход към „обществата на контрола“ (Делюз 2004: 397), то краят на дисциплинарите общества е настъпил и по тази причина училището като институция следва да приеме употребата на ИКТ като един от основните методи на преподаване. Живеем във време, в което кризата на институциите за затваряне – затвор, болница, училище, фабрика, е осезаема и предизвиква желание от страна на правителствата да предприемат реформи в съответните сфери. Характерно за общества на контрол е, че в тях цифрите определят достъпа до информация, използвайки компютри и информационни машини: „Това е технологична еволюция, но на по-дълбоко ниво тя е мутация на капитализма“ (Делюз 2004: 399).

Използването на концепцията на Фуко за дисциплиниращата власт ще покаже как инструменти като йерархичният надзор, нормализиращата санкция и изпитът са изменили своята значимост и функция в съвременното българско училище.

Позициите на българския учител в съвременното общество

В наши дни властовата позиция на българския учител е подложена на непрекъснати изпитания. Под въпрос се поставя легитимността на училищната институция и на знанието и възпитанието, които тя дава. В проведените интервюта се повдига въпросът за авторитета на учителите и като основен фактор в оформянето на отношението на ученика към преподавателя е посочено семейството:

¹⁵ Интервю 12

¹⁶ Пак там

P16: И след това как се е явил човекът на родителската среща, се обсъжда в семейството и на детето му се напластява една такава представа не само за този човек, но и изцяло за учителите... Детето вече има отрицателна нагласа към този човек. Семейството има огромна вина. Те смятат, че учителите са най-изпаднали, най-закъсали.

P17: Всичко идва от семейството. Това отношение се дължи на ограниченост на родителите... ти не уважаваш този, който ограмотява детето ти.

Тук под авторитет се разбира, използваното от Хана Арент значение, което се отнася до „правото на учителя да въвежда ученика в новия и непознат свят, както и поемането на отговорност за този процес и за самия свят – такъв какъвто е, сам по себе си, във формите, в които е разкриван на ученика“ (Христов 2012: 69).

Телевизията също е посочена като конструираща негативно отношение спрямо учителите:

P16: От разни предавания по телевизията, когато се зачепка тази тема за учителите...на тях това им е от любимите теми - как на някое дете учителят му се е скарал и те много обичат да човъркат тези неща.

Впечатление прави, че въпросът с авторитета на преподавателите е повдигнат само от учители над 45 годишна възраст и отношението на децата не се влияе от методите на преподаване на учителя: „Каквото и да правя, те винаги ще ме виждат като баба си“ (P11).

Забелязва се зависимост между авторитета и самочувствието и делегираните бюджети на училищата. Само в две интервюта се засяга темата за финансирането на гимназиите и колко зависими са учителите от учениците, чиято бройка определя дали ще има достатъчно средства за издръжка на сградата, за ремонтни дейности, за заплати на персонала и т.н. По този начин преподавателите от по-малобройни гимназии са „с вързани ръце“, защото „Ние сме притеснени някой родител да не си отзове детето и ние избягваме да казваме точната истина... такива случаи постоянно има. Трябва да се харесаи на учениците и на родителите.“ (P16).

P3: Статусът падна много ниско - една част от вината е в самите учители, не в липсата на закони, но не може, тъй като нашият труд е в сферата на услугите. След

като давам услуги, влизаме в схемата - клиентът винаги има право. А клиентът е нашият ученик и неговият родител и това са взаимоотношенията между нас. При нас не съществува вариантът "Невинен до доказване на противното", а "Виновен до доказване на невинността". Всички проверки, които ни се правят, се идва с идеята, че това е истина и да проверят доколко е истина. Ако не е истина, всички са много учудени.

Страхът от прилагане на контрол или други нормализиращи практики от учителите *„рязко преструктурира институционалната връзка между учител и ученик“* (Христов 2012: 73). Учителят няма ролята на възпитател в смисъла на оказващ физически и административни наказания. Той вече не определя сам правилата или поне не всички. Това, което той може да направи е, да пригоди своите действия спрямо новите *„изисквания“*, за да успее отново да привлече и задържи вниманието на децата и да влезе в позицията на имащ власт и контрол над случващото се в час.

Страхът на учителите е предизвикан и от проверките, които им се правят от страна на Столичен инспекторат, медии, организации¹⁷: *„Страхът „от“ е настроеност пред чуждост, екстериорното, което носи уцърбност, някаква злина за нас самите“* (Фотев 2006: 442). Притеснението, че родител може да подаде сигнал за нарушение и предизвикана от това проверка, страхът *„от“* това да не останат без работа, ако нямат достатъчно ученици в училище, определят ограничеността при прилагането на нормализиращите санкции от страна на преподавателите, макар и да не е споменато експлицитно във всички интервюта. Тук отново се обръщаме към концепцията за *„обществата на контрол“*, където нормализиращите санкции, характерни за дисциплинирането, вече нямат адекватно приложение и вероятно трябва да бъдат заменени от други.

Пасивното участие на родителите в учебния процес

В направените интервюта е засегната темата за ролята на родителите в учебния процес, дали се интересуват от това какво учат децата им и до каква степен. Основните резултати, които се очертават са, че колкото по-големи стават учениците, толкова повече родителите спират да се информират за случващото се с тях. Учителите определят

¹⁷ Например Агенция „Закрила на детето“, до която се подават сигнали от страна на ученици и родители – информация, споделена от един от интервюираните.

поведението им като „абдикация“, „прехвърляне на отговорност“ и като основен проблем в отношенията родител – дете посочват липсата на комуникация между тях:

P3: Като цяло смятам, че голяма част от родителите абдикираха от задължението да се грижат за децата си[...]Абдикацията е по посока на сближаване, разговори, на познаване на децата ни. Все още има родители, които се интересуват какво трябва да научи и как.

P5: ...те не познават децата си. Те до такава степен нямат представа кого отглеждат, че...те в училище са едни, вкъщи са други.

От друга страна, повечето от проявяващите интерес родители, не следят качествените измерения на знанията на децата си, а в много по-голяма степен количествените:

P4: Има и родители, които държат, че тяхното дете не е добре оценено и че има слаби оценки не защото не знае или не може.

Изискването успехът на децата да бъде повишен, независимо от знанията на учениците и липсата на усилия от тяхна страна, също се явява като препятствие, с което учителят трябва да се съобрази в процеса на работа. Но все пак съществува нормализираща санкция, която в повечето случаи е определяна от учителя, а не от училището. Всички от групата „математици“ заявяват твърдо, че със започването на годината, преподавателят трябва да каже своите изисквания и да държи на тяхното изпълняване. Преподавателите смятат, че трябва да има „ясни критерии“, които учениците трябва да следват. Сякаш вече наказанието, т.е. „всичко, което е способно да накара детето да усети грешката си, всичко, което е способно да го унижи, да го засрами: ... известна хладност, известно безразличие, някой въпрос, някакво унижение“ (Фуко 1998: 187), не може да се прилага толкова ефективно от учителя. Като нормализираща санкция се посочва „мобилизиращата“ сила на двойката като оценка и че тя все още е ефективна, за да накара учениците да следят и да учат материала.

Фуко твърди, че наказанието има ролята и на поощряване, и на санкциониране. Според него преподавателят „трябва да избягва, доколкото може, използването на наказания; обратно, той трябва да направи така, че наградите да бъдат повече от наказанията, защото мързелите се стимулират повече от желанието да бъдат награждавани, отколкото от страха да бъдат наказвани“ (Фуко 1998: 189). Точно този

подход може да се забележи при много голяма част от интервюираните. Някои от тях, стимулирайки децата да работят, успяват да предотвратят прилагането на наказание. В съвременната ситуация е много по-възможно наказанието да предизвика проблем за самия учител, отколкото да провокира ученика да се поправи. Затова преподавателите са променили метода на действие в подобна ситуация.

Проверката – висша форма на доверие

В проведените интервюта няма учител, който да не започва часа си с *изпитване* или *преговор на материала*. Любопитни са няколко случая. Три от тях са по природните науки. Младите учителки от 40 СОУ и от 15 СОУ в края на всеки час „изпитват“ учениците върху новия урок, за да проверят „*какво са разбрали, какво не са*“¹⁸, „*колко от тях са го усвоили*“¹⁹ и им поставят оценки, които са измервани в проценти. Използването на този метод най-вероятно е повлиян от политиката на програмата „Заедно в час“, за да могат преподавателите да се ориентират в развитието на учениците. Подобен подход, но без оценяването, използва и учителката по Физика от 21 СОУ като тя цели чрез повтаряне на основни закони, формули и зависимости да се затвърди новия материал.

Преподавателката по История в 55 СОУ прилага друга стратегия за проверка на вниманието в час и усвояването на урока, която се състои в *задаването на „контролиращи въпроси“*:

РЗ: Те знаят, че могат да бъдат изпитани и стоят нащрек повечето. Тези, които не са, получават съответната оценка.

Друг метод за проверка на знанията е *писменото изпитване* с отворен въпрос, който учителката по Химия от 55 СОУ е въвела, защото „*тогава проверяващият следи грамотността, изказа, терминологията дали е усвоил, колкото и кратък да е този въпрос – той е от полза*“²⁰.

Писмената форма за проверка на знанията има и документален характер, тъй като благодарение на методите за идентификация, сигнализация и описание, индивидът бива поставен в система, която количествено и качествено измерва неговите знания и умения. Някои от учителите отбелязват като затруднение изискването за водене на документация в

¹⁸ Интервю 4

¹⁹ Интервю 5

²⁰ Интервю 2

няколко различни книги и го определят като „бумашина“. Въвеждането на електронен дневник не може да ги улесни, защото ще се добави още едно място, на което да трябва да пишат. В стратегията за ефективно прилагане на ИКТ в българските училища, като проблем се посочва „*постоянно растящия оборот на документи на хартиен носител*“, което е „*в противовес със световните тенденции за неговото намаляване*“⁽⁵⁾ и МОМН си поставя за цел разработването на т.нар. „зелени информационни технологии“, които да улеснят генерирането на информация и нейното разпространение.

Резултатите от изпитванията класифицират не само учениците, но и училищата. Например, данните от държавните зрелостни изпити и от външното оценяване, са фактор, който определя по количествен начин качеството на образование и съответно това рефлектира върху статуса на гимназиите. В резултат от този статус впоследствие се формира изборът на училище.

Младото поколение в света на новите технологии

В проведените интервюта се засяга темата за учениците и отношението им към информационните и комуникационни технологии. Поети са две различни посоки. От една страна са учителите, които твърдят, че Интернет е средата, в която децата израстват и приемат за нещо напълно нормално използването на нови технологии в училище:

P7: Това е поколение, което е израснало с компютър и то е на „ти“ с тази техника. Така че работи без никакъв проблем...това е поколение, което е страшно мобилно, работи с техника и което, ако бъде лишено от техника и му се постави само класически метод, не би било „европейско“. Би било насилие над тях.

P12: те са непрекъснато на компютъра, занимават се... техният свят, този интернет свят е съвсем различен от това, което ние им предлагаме на дъската...има някакво разминаване от съвременния техен свят, който е малко по-различен от това, което училището предлага.

От друга страна, не малка част от преподавателите, и млади, и такива с повече опит, смятат, че това е „нож с две остриета“. Те твърдят, че употребата на ИКТ в процеса на учене като нов метод, който да допълва работата им, е нещо полезно, улесняващо ги, привличащо вниманието на учениците, но едновременно с това трябва да се използва с мярка, защото може повече да навреди, отколкото да помогне:

P3: Тези технологии сякаш навсякъде и във всеки момент трябва да се използват, а пък аз си мисля, че не трябва да се отказваме от разговора, от беседата. Защото благодарение до голяма степен на новите технологии, учениците не могат да говорят, не могат да пишат...трябва да е с мярка.

P8: Аз съм определено ЗА новите технологии в учебния процес като не бива те напълно да изместват и стандартните методи, книжните носители, писането на ръка. Според мен балансът е някъде по средата...

P11: ...ползвайки мултимедия, малко са свикнали да получават светкавичен отговор на всеки въпрос...И като че ли престават да разсъждават по-задълбочено[...].Яко се прекалява с тези технологии, обратен ефект има...

Друга зависимост, която учителите откриват е необходимостта за ученика да получава прагматични знания. За него е важно да знае това, което му се преподава, как ще му послужи в живота, независимо за кой предмет става дума:

P10: Не опира ли до тях самите, в един момент те губят мотивация да участват.

P9: Много често се задава, особено от ученици горен курс „Къде ще ми потрябват тригонометричните функции, къде тия графики на синус, косинус?“ Старая се максимално да намеря някакво приложение.

Младите учителки от програмата „Заедно в час“ задължително в началото на новия урок разказват как и къде могат да бъдат прилагани тези знания.

Като тенденция при прилаганите похвати, сред интервюираните се откроява стремежът на учителите да разделят децата на групи, да ги карат да правят презентации на мултимедия, за да бъдат задоволени нуждите от практически знания. Този тип умения се определят като „меки“ и преподавателите държат на това, че тяхното усвояване ще помогне на учениците при намирането на работа и работата в екип. Тази тенденция се забелязва при младите учители и явно е въпрос на време, за да бъде официализирана. В Проект за Закон за училищното и предучилищното образование от 2012г. в Чл. 75. (1) са посочени „ключови компетентности“, които учениците трябва да получат в общообразователната си подготовка. Сред тях са „4. дигитална компетентност; 5. умения

за учене; 6. социални и граждански компетентности; 7. инициативност и предприемчивост; 8. културна осъзнатост и умения за изразяване чрез творчество“.²¹

Заключение

Знанието за всекидневния свят дава възможност на хората да действат през типични действия в типични ситуации²² и неговата валидност се приема на доверие от всички социални актьори. Ако се приеме твърдението, че традиционните методи на преподаване в училище представляват набор от практически знания на учителя, то съмнението във функционалността им от страна на ученици, родители, общество, а понякога и от самите преподаватели, довежда до криза във възприятията. За учителите е необходимо да нормализират ситуацията, използвайки нови ефективни инструменти. Въвеждането на информационни и комуникационни технологии като допълнителен метод на преподаване, е една от „успешните практики“, които интервюираните учители прилагат. Друг способ за ангажиране вниманието на учениците от преподавателите е въвеждането на игри и групови занимания, които се налагат като сполучлив начин за увеличаване в процеса на учене. В проведените интервюта ясно се вижда стремежът на учителя да използва разнообразни инструменти в часовете, което по думите на Леви-Строс го превръща в интелектуален брикольор (Levi-Strauss 1962: 30-46). Преподавателят има за задача да нагажда освен нови знания и информация според нуждите на своите ученици, но и да добавя нови техники и методи на представяне на материала към непроменения учебен план, по начин, релевантен на дисциплината, която води. От интервютата се вижда, че преподавателите по природни науки успяват безпроблемно да използват дигитални технологии, които се превръщат в естествена част от часа – показване на снимки, презентации, наблюдение на симулативни лабораторни упражнения. „Хуманитаристите“ също се възползват от определени предимства на новите технологии като някои от по-младите преподаватели си служат с тях за извънкласна комуникация, което улеснява и тях, и учениците. Единствено при „математиците“ ситуацията е различна, тъй като казват, че новите технологии са приложими само в геометрията.

Учителите се нуждаят и от време, за да рационализират информацията, която в контекста на глобалното общество, трябва да придобие практически и утилитарен

²¹ <http://parliament.bg/bills/41/202-01-20.pdf> стр. 24; последно посетен на 03.06.2014г.

²² Тук се използва определението на Бъргър и Лукман за „рецептурно знание“ – „знанието, ограничено до прагматична компетентност в рутинните дела“ (Бъргър и Лукман 1996: 57).

характер. По този начин, за да бъдат релевантни на действащите в момента правила, тези нови методи на преподаване трябва да бъдат институционализирани – *„необходим е нов познавателен опит за установяване на правилата“* (Фотев 2006: 35). Правила, които да обогатят техниките и инструментите на преподаване, за да бъде педагогиката адекватна за времето, в което тя се прилага. Това изискване е предизвикано от реструктурираните институционални отношения между учител и ученик и от липсата на авторитет. Зависимостта на преподавателите от броя на децата в училище отслабва властовите им позиции, което довежда до промяна на формата на преподаване: *„Днес учителят по-скоро „убеждава“: „стреми“ се, „старае“ се да „разбере“, да „разговаря“, да убеди, в краен случай да спори с учениците (което възприема като постижение), да ги „заинтригува“, да ги „накара да се замислят“, да ги „стимулира да мислят“, да „предизвика“ техния „интерес“, да привлече вниманието им, да им „отвори очите“, да структурира информацията...за да прибави необходимото по учебен план...толкова разнообразни образователни тактики, които терминът „преподаване“ не успява да улови“* (Христов 2012: 74). В интервюта като друг фактор, определящ отношението на учениците към учителите и съответно изменящ властовите линии, е посочена родителската активност. Може да бъде направено заключение, че отношението към преподавателите, а в последствие и към учебните предмети, бива ако не създадено, то повлияно в семейната среда на учениците. Мненията и коментарите на родителите са посочени от учителите като фактор, оформящ ценностната система на зрелостниците. Проведените интервюта показват две отрицателни тенденции – интересът на родителите спрямо обучението на децата им е обратнопропорционален спрямо тяхната възраст. Същият този интерес често се концентрира не върху качеството на придобитите знания, а върху цифровото им измерване. Това измества фокуса от практическата необходимост на знанията в стремеж на постигане на „материална“ задоволеност при оценяването. „Борбата“ с така представеното от учителите отношение на медии и родители спрямо тях се явява *cause perdata*. Обяснението, че учениците следват определено поведение, *„защото това виждат“*, би могло да се интерпретира като безпомощност и липса на стремеж към промяна на *„изчистване“* името на учителя, който някога е имал ролята на фигура, формираща миогледа на подрастващите.

Едновременно с това, учителите са изправени и пред друг проблем, който затруднява работата им. В 7 от 15 случая учебниците са определени като *„стари“*, информацията в тях не е актуализирана, има теми, несъобразени с възрастта на учениците,

а стилът, на който са написани е на „университетско ниво“. Негативни мнения има и за електронните учебници, които по-скоро се доближават до електронен вариант на хартиените, отколкото да предлагат техни модернизиранни варианти.

Редом с поставянето под въпрос ефективността на традиционните методи на преподаване, стои и съмнението в адекватната приложимост на познанията на учениците. В проведеното изследване се забелязва тенденцията за стремеж на учителите не те да ръководят часа, а да делегират доверие и права на учениците, с което да ги провокират да са активни в час, те да измислят, те да творят, в техни ръце да бъде инициативността, да споделят идеи, да коментират, да дискутират, да търсят сами информация и да успяват да я отсеят (при учениците в горен курс). Акцентът на предаването на знания не е само върху преподаване на теория, но и върху обвързването на материала с практика - провеждането на опити и експерименти, правенето и изнасянето на презентации, включването на учениците в проекти. Гласуването на доверие на учениците вече ги превръща в активни участници в учебния процес, хора, които работят в екип и поемат отговорност и е естествена стъпка в процеса на съзряване. Този вид преподаване напомня на концепцията на Джон Дюи за прогресивно образование, според която *„трябва да се пази внимателен баланс между предаване на обществено валидни знания, придобиване на определени умения и цялостния процес на подготовка за бъдещето, в който индивидът се учи да живее, да реализира пълния си потенциал чрез тренировка за способностите си“* (Кьосев 2013: 370). Тази представа за образованието защитават и някои български неправителствени организации като „Институт за прогресивно образование“ и „Център за образователни инициативи“.

* * *

Непрекъснатото актуализиране на методите на преподаване в образователната система, както и съобразяването им с процесите и изискванията на съвременното общество и глобална икономика, са необходими условия за преподаването и усвояването на адекватни знания и умения в контекста на съвременното.

Използваният в изследването метод не позволява да се пренесат получените резултати върху всички учители, но успява да даде някаква начална представа за нагласите на учителите спрямо въвеждането и използването на нови технологии като допълнителен метод в процеса на обучение. Най-важният резултат от теренното изследване е разпространението на този вид техника в училищата, въпреки ограничените

им финансови средства. Най-масово учителите използват компютър и мултимедия, а на значително по-малко места има интерактивни дъски. Приложението на дигитални технологии е най-разпространено сред преподавателите по природни науки, след това сред хуманитаристите и най-накрая при математиците. Това се явява като не по-малко важен и основен извод, тъй като касае пряко модернизирването на образователния процес. Как би се случил той, ако някои от научните полета не могат да прилагат адекватно новите технологии? Като интересен резултат се очертава стремежът на учителите да използват различни стратегии, за да провокират учениците да участват активно в часовете, да разсъждават и да са инициативни.

Като обобщение от проведеното изследване се очертават следните тенденции. Новите технологии имат място в процеса на учене, но не трябва да са преобладаващи, а да се използват умерено. Учителите прибягват към тях, тъй като те са им в помощ при преподаване на материала (в зависимост от предмета) и при задържане вниманието на учениците в часа. Като друга много ефективна техника при обучението на децата се проявява прилагането на интерактивни методи.

Най-важният резултат от цялостното изследване, сякаш е необходимостта от реформи, от промени, които да създадат ефективни методи за преподаване в училищата, които освен да бъдат съобразени със света на учениците, да бъдат инструмент за научаване и усвояване на практически знания, съобразени с националната и с глобалната икономика. В този контекст новите технологии се явяват като подобен метод, който тепърва предстои да бъде развиван в българските училища.

Проведеното теренно изследване предизвиква няколко въпроса, които могат да бъдат развити в бъдеще. Достъпът до информация конструира нови форми на неравенства. Училището може да заеме ролята на „изравняваща“ институция като предостави необходимата материална база на учители и ученици. Училището може да поеме ролята на пространството, където да се „тушира“ този вид социално неравенство. Но как обаче то може да осигури това, ако няма подкрепа от страна на МОН, ако това не е държавна политика? Как възможностите на квартално училище от Надежда или Люлин могат да се сравняват с тези на езиковите гимназии или дори с тези на масово средно училище, което се намира в центъра на София? И дали финансовите възможности са единствените, от които зависи това изравняване или са необходими много по-дълбоки и изначални промени в структурите и ръководствата на училищата?

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Бъргър, П. и Лукман, Т. (1996) Социално конструиране на реалността. ИК „Критика и хуманизъм“, София.
2. Гълъбов, А. 2008. Качествени измерения на света на младите хора, Съставители: Р. Бъчварова, А. Гълъбов, М. Мирчев, *Различното поколение. Младежта на България на прага на Европа*, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 247-340
3. Дельоз, Ж. (2004) „Постскрипtum върху обществата на контрола“. В *Социологията като шанс*, Съставител: Деянова, Л., ИК „Изток - Запад“, София.
4. Кьосев, Ал. (2013) Караниците около четенето. ИК „Сиела“, София.
5. Фотев, Г. (2006) Дисциплинарна структура на социологията. ИК „Изток - Запад“. София.
6. Фуко, М. (1998) Надзор и наказание. Раждането на затвора. УИ „Св. Климент Охридски“, София.
7. Христов, М. Полемичните основи на гражданското образование. Критика и хуманизъм, кн.39, 2/ 2012.
8. Lévi-Strauss, C. (1962) *La pensée sauvage*. Pariss : Plon.
9. [http://internet.mon.bg/ikt/2014np_pri19_IKT%20\(2\).pdf?m=1](http://internet.mon.bg/ikt/2014np_pri19_IKT%20(2).pdf?m=1)
10. <http://parliament.bg/bills/41/202-01-20.pdf>